

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

PRAGMATIZMUS

Dr. habil. Krémer Sándor

IV. TÉMA (OL-8): WILLIAM JAMES (1842-1910) PRAGMATIZMUSA

1.) James a pragmatizmusról általában

James ugyan már 1898-ban pragmatistának nevezi magát a kaliforniai Berkeley Egyetemen tartott előadásában („Philosophical Conceptions and Practical Results”), de részletesen csak az 1906 novemberében és decemberében a bostoni Lowell Intézetben, és 1907 januárjában, a New York-i Columbia egyetemen tartott előadásaiban fejtette ki tanait. Utóbbi előadások 1907-ben *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking* címmel jelentek meg. A nyolc részből álló sorozat a következő előadásokat tartalmazta: 1.) A filozófia jelen dilemmája; 2.) Mit jelent a pragmatizmus?; 3.) Néhány metafizikai probléma pragmatikus megvilágításban; 4.) Az egy és a sok; 5.) Pragmatizmus és józan ész; 6.) A pragmatizmus igazságfogalma; 7.) Pragmatizmus és humanizmus; 8.) Pragmatizmus és vallás. Az előadások teljes anyaga olvasható magyarul a Fehér Márta, Márkus György és Vajda Mihály által fordított, *Pragmatizmus* című kötetben.¹

Miután bevezető jellegű filozófiatörténeti előadásában megkülönböztette a filozófusok két fő típusát, a kifinomult elmeként jellemzett racionalistát és a merev elmeként leírt empiristát, James a következő szavakkal vezeti be a pragmatizmus fogalmát:

¹ Szabó András György (szerk.): *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Budapest, Gondolat, 1981., melyhez a bevezetést Sós Vilmos írta. (Továbbiakban: *Pragmatizmus*.)

„Ezt a furcsa nevű valamit, a pragmatizmust, úgy ajánlom önöknek, mint olyan filozófiát, amely ki tudja elégíteni az igények mindkét fajtáját. Éppoly vallásos maradhat, mint a racionalista rendszerek, egyúttal azonban meg tudja őrizni – az empirikus filozófiákhoz hasonlóan – a tényekkel való gazdag és bensőséges kapcsolatot.” (*Pragmatizmus* 140-141.)

James tehát egyértelműen harmadik utas lehetőségként hivatkozik a pragmatizmusra, és valóban, ezt a filozófiai mozgalmat pontosan azért hozták létre, hogy közvetítsen a 19. századi gondolkodás két divergáló tendenciája között:

Az egyik oldalon adott volt az empirizmus, az utilitarizmus és általában a tudományok kumulatív hatása, amelyhez Darwin evolúció elmélete tette hozzá az akkori vélekedés számára legmegdöbbentőbb gondolatokat az emberről. E tradíció mozgásirányát egy olyan szemlélet szabta meg, amely a világot és benne az embert egy mechanikus vagy biológiai folyamat részeként látta, és az emberi elmének vagy e természeti folyamatokat megfigyelő, vagy azokra reflektáló szerepet szánta. Az elme tehát a dolgok peremén létezik, külső hatások formálják, és nem olyan eszköz, amely képes lenne alakítani a gondolkodást és irányítani a történelmet.

A másik oldalon a racionalizmus Descartes-tól származó tradícióját találjuk, amely Kant kritikai filozófiáján, a hegeli abszolút idealizmuson keresztül egészen a neohegelianizmus 19. század végi, romantikus és revideált idealizmusáig hatott. E tradícióban viszont irdatlan hatalmat tulajdonítottak az emberi elmének, és a filozófusok a dolgok természetének teljességét, sőt az egész univerzumot átfogó elméleteket alkottak.

E két tradíció között viszont egyre szélesedő szakadék keletkezett. Tudományos szempontból, az objektív bizonyítékok hiányára hivatkozva, elutasították a racionalista és idealista filozófia domináns részét. Racionalista és idealista szempontból viszont a tudományos feltevések jelentettek fenyegetést lényünk kifejezetten emberi aspektusára, a morális és vallási meggyőződésekre nézve, amelyek az emberi erő kifejtés céljának és okának kitüntetett értelmét adják. **A pragmatizmus közvetíteni próbált e két tradíció között, és igyekezett kombinálni mindkét irányzat pozitív tartalmait.** Az empiristákkal abban értettek egyet a pragmatisták, hogy nem alkothatunk fogalmat a valóság egészéről, hanem csak a különböző dolgokat ragadhatjuk meg eltérő perspektívákból, és ezért meg kell elégednünk a tudás pluralisztikus megközelítésével. A racionalistákkal és az idealistákkal pedig abban értettek egyet a pragmatisták, hogy a moralitás és a vallás, vagyis röviden az értékek birodalma az emberi tapasztalat jelentős aspektusát alkotja. A 19. század végén a pragmatisták arra a következtetésre jutottak, hogy az Istenre, az istenségre, a szabad akaratra és hasonló tárgyakra vonatkozó vitákat és tárgyaikat nem pusztán egy intellektuális szemlélet alapján kell megközelíteni, ahol többnyire csak verbális konzisztenciára törekednek. **A pragmatista maxima** alapján e helyett azt kérdezik, **milyen gyakorlati különbséget eredményez, ha egyik elmélet helyett a másikat fogadjuk el.** Milyen gyakorlati különbséget eredményez például, ha azt mondjuk „az embernek szabad akarata van”, és milyet, ha az ellenkezőjét. A pragmatizmus tehát e gyakorlatra orientáltságával egyesíteni

igyekeznek a tények és az értékek birodalmát, ily módon próbálják lehetővé tenni a tudomány és a filozófia, valamint a morál és a vallás egyidejű, koherens és kreatív hasznosítását.

A „Mi jelent a pragmatizmus?” című, több témát boncoló második előadásban James kitér a pragmatizmus eredetére, a pragmatizmusra mint módszerre, a pragmatizmus igazságfelfogására és valláshoz való viszonyára. Itt James kifejezetten Peirce-t említi mint a pragmatizmus atyját, amiből az is leszűrhető, hogy már ő is preferálta a genetikus-történeti megközelítést:

„Még jobban megmutatja, mit jelent a pragmatizmus, ha egy pillantást vetünk ennek az eszmének a történetére. A kifejezés a görög *πράγμα* szóból ered, ami cselekvést jelent; ebből származnak az olyan szavaink, mint „praxis” és „praktikus”. A filozófiába először Charles Peirce vezette be, 1878-ban. „Hogyan tegyük világossá eszméinket” című cikkében Peirce kijelenti, hogy *hiteink valójában cselekvési szabályok* (our beliefs are really rules for action), majd azt mondja, hogy valamely gondolat jelentésének feltárásához csak azt kell meghatároznunk, milyen viselkedést képes kiváltani: ez a viselkedésmód képezi számunkra e gondolat egyedüli jelentését.” (*Pragmatizmus* 147-148. Kiemelés tőlem – K. S.)

Sőt, Peirce még tovább megy! Amikor az alábbiak szerint fogalmaz, a tárgyak fogalmát lényében relációira vezeti vissza:

Ha „tökéletes világosságot akarunk elérni egy adott tárgyra vonatkozó gondolatainkban, csak azt kell fontolóra vennünk, milyen elképzelhető gyakorlati jellegű hatásokat hozhat magával ez a tárgy – milyen érzeteket várhatunk tőle, és milyen reakciókra kell felkészülnünk. *E közvetlen vagy távoli hatásokra vonatkozó képzetünk alkotja számunkra a tárgy egész képzetét*, amennyiben e képzetnek egyáltalán van pozitív jelentése.” (*Pragmatizmus* 148. Kiemelés tőlem – K. S.)

2.) A pragmatizmus mint módszer

Amíg azonban Peirce logikai, szemantikai értelemben vett pragmatizmust művelt, addig James a gyakorlati pragmatizmust preferálta. James szemében a pragmatizmus elsősorban olyan módszer, amelynek semmiféle végső metafizikai előfeltevése nincs, és a gyakorlati életet szolgálja:

„A pragmatikus módszer elsősorban olyan metafizikai viták eldöntésének módszere, amelyek egyébként talán sose érnének véget. Egység a világ avagy sokaság?; sorsszerűen determinált avagy szabad?; anyagi avagy szellemi? (...) A pragmatikus módszer ezekben az esetekben annyit jelent, hogy megpróbáljuk mindezeket az elképzeléseket (külön-külön) saját gyakorlati

következményeik felderítésén keresztül értelmezni. Miféle gyakorlati különbséget jelentene bárki számára, ha ezek közül az egyik lenne igaz a másikkal szemben? ***Ha semmiféle gyakorlati különbséget nem lehet felmutatni, akkor az alternatívák gyakorlatilag ugyanazt jelentik, és az egész vita céltalan.***” (Pragmatizmus 147. Kiemelés tőlem – K. S.)

Az ilyen vita leginkább arra hasonlít, mintha a borkészítés egyik hajdani teoretikusa olyan ellenfélre bukkant volna, aki egyszer csak azt állítja, hogy a mustot nem a házi manócskák, hanem az éjjeli koboldok erjesztik. James szerint egyszerűen megdöbbentő, milyen temérdek filozófiai vita válna hirtelen jelentésnélkülivé, ha a konkrét következményeket kezdenénk vizsgálni. Nem létezhet sehol olyan különbség az absztrakt igazságban, amely ne fejezne ki valamilyen különbséget a konkrét tényeket, valamint az e tényekből következő viselkedést illetően valaki számára, valahogyan, valahol és valamikor. A filozófia egész feladata ezért szerinte az lenne, hogy kiderítse, milyen határozott különbséget jelentene számunkra, ha az egyik vagy a másik világformula bizonyulna igaznak. (Vö. Pragmatizmus 150.) Ebből következően még a filozófiai elméletek is eszközökké válnak, ahelyett, hogy metafizikai rejtélyekre adott végső, megnyugtató válaszok volnának. (Vö. Pragmatizmus 152.) E gondolatmenetét a következőképpen összegzi James:

„A pragmatikus módszer tehát ez ideig nem meghatározott eredményeket jelent, hanem csak **egy bizonyos orientációs beállítottságot**. Azt a beállítottságot, amely hátat fordít az „első” dolgoknak, az alapelveknek, a „kategóriáknak”, a feltételezett szükségszerűségeknek, és arccal a „végső” dolgok, az eredmények, a következmények, a tények felé fordul”. (Pragmatizmus 153.)

További olvasmányok:

- Bird, Graham: *William James*. New York, 1986.
- Edie, James: *William James and Phenomenology*. Bloomington, Ind., 1990.
- Putnam, Ruth Anna ed.: *The Cambridge Companion to William James*. Cambridge, UK, 1997.

Ellenőrző kérdések:

1. James is a szemantikai pragmatizmus híve mint
2. Mire jó a pragmatizmus mint